

تورک یوردی

تورک اوماقلىرى مرکز هېئىتى طرفندە نشر اولونور

جلد ۴

تشرین اول ۱۹۲۶

نومرو ۲۲

تورک میتولوژیسندره
و خاں ادبیاتسندره قادین

و خاں ادبیاتندہ قادین

بامقروستانی عبد القادر (ف. م)

تورك، خلقت عالم، ميتولوژيسنه كوره كائنات خلق ايدلمه دن اول عالم، تالاي
يعني دكزدن عبارت ايدى. بو عالمده يالكز « قايراخان اولكون » آتا واردى.
« اولكون » آتا يالكزلقدن اوصانمى. « نه ياپاييم؟ نه ياراداييم؟ » دى يه دوشنيوردى.
« او ككده نه وارسه طوت ! » الهامى دوغدى. او وقت دكزده « آق اينه »
يعني بياض آنه كوروندى : - « ايتدم - بتدى ! » ياراتدم اولدى ! « دى ! »
ديدى غائب اولدى. « اولكون آتا » « آق اينه » دن ايشيتيديكى تكرر ايتدى.
بوتون بىلكى، « ايتدم - بتدى ! » الهاميله دولدى. آرتق كائناتى ياراتيوردى.
ايشته مى تورك خلقت عالم افسانه سنه كوره ارلك و قادر مطلق اولان مرحمتلى
« اولكون آتا » تا كرى بوكوزمل كائناتى « آق اينه » دن آلدینی الهام ايله
خلق ايتدى. « آق اينه » اولماسه يدي ارلك تا كرى « اولكون آتا » الهامى
قالور، هيچ برشى خلق ايتمه مقتدر اولامازدى. اخلاقك اساسى اولان
دوغريلىق و متاخده « اولكون آتا » « آق اينه » دن او كرممىدى :
« وار اولان شيشى يوق » ديهن، يوق اولور ! هيچ بروقت بو شى اوله ما :

... « ! ۹۵۰

« اولكون » عالمه مخالف اولان قارا كلق تا كريسك اسمى « اريك »
اولماسى جالب دقدر . بو عالمده قوتلى آلهلر يوقدر . اوراق آلهلر اولسه بيله
ضايت اهميتسز قوتلردن عبارتدرلر . بو آلهلرك وظيفهسى انسانلرك يولنى شاشتمق ،

ماسقارالق ایتمک کبی چوجقجه آلایلردر . نور عالمی اولان اولکون عالنده ایسه قوتلی آلله لر واردر . « اورخون » آبدلرنده اسمی کچن مرحمتلی « اومای » بوکونه قادار شامانی تورکلرده چوجققر و حیوان یاورولری حامیسی اوله رق تقدیس اولنور . « ایل اینه سی اینکهی » و « آنا مایغیل » نور عالمک قوتلی آلله لرندندر . انسانلرک سعادت و رفاهنی تأمین ایدن عائله تا کریسی « آتش » آلله در . (اوت - اود - اینه) . « اوت اینه » عائله نک دائمی حامیسیدر ۱) شامانی دعا و همتلرینک اک ضمیمی و شاعرانه لری بو آلله نی تقدیس ایدر . [۱] اجرام سماویه ایچنده اک مرحمتلیسی و حیاتک منبئی اولان « کونش » ده آلله « (کون اینه ») . حیاتمزد کونش کوره اهمیتی چوق اولیان صوغوق یوزلی آی ایسه « اله » در « (آی آتا ») .

تورک خلقت عالم افسانه لرنده « طقوز سجیه لی ، یالان سویله ر ، ییلان کبی زهرلی تک قادین واردر . « تارغین نهمه » (ایلک آدم) ی « سودون آرو » (مقدس یر) دن چیقاران بوقادینک بلاسیدر . فقط بو افسانه نک یهود ، خریستیان و اسلام خلقت عالم روایتلری تأثیر وجود بولدینی آشکاردر . ملی تورک میتولوژیسی قادینلنی تقدیس ایدیور . شامانی آیینلرینک بعضیسنه اولی قادینلرک اشتراک حق یوقدر . بونلر اوزاقدن سیر ایدرلر . قیزلرک ایسه ارککلردن فرقی یوقدر . اولی قادینلرک بویوک مراسمه اشتراک ایدمه مسی - اغز و ضامیا اصولی حکمفرما اولدیغندن دولایی - قبیله تا کریسنه یابانچی قادین عد اولونماسدن اولابیلیر . قازاق - قرغزلرده دیشاریدن آلنان قادین قبیله نک یاخود اوبانک بویوک باباسی میراثی اولان او - چادیرک آتش یاقیلان یرندن یوقاری کچمه ز . چونکه بو اوده جد اعلانک روحی بولندیغنه اعتقاد ایدیلیر . دیشاریدن آلنان قادین - کلین - بوروچه حرمته مطلق مجبوردر . حالبوکه قبیله نک قیزلرینک یاخود شریعت اصولنده قبیله

۱) یاقوت تورکلرنده « اوت آتا » شکلنه کیرمشدر . بونکله برابر « آتش الهی » مضرالهلر استعدادینه مالک اولان « آبا سی - آل با صدی - » روحلرندن معدود اولمشدر . « آتا » اولدینی کبی (ای) - مرحمتلی ارواح عالندن آیری دوشمشدر . (اوت آتا) نک همشیره سی ایسه مرحمت آلله سیدر .

ایچریسیندن آنان قادینلرک جد اعلا ایله مناسبتلری آرککاردن فرقلی دکدر. شامانی تورک قادینلرینک بویوک آیینلره عدم اشتراکی ده، صوک زمانلرده کی کبی، نجس عد اولندقلرندن دکل بلکه قبیله تا کریسی (اکثریا جد اعلا) حضورینه کلینک احتراماً چیقمامسندن نشأت ایتیش اولماسی پک محتملدر.

آلتای سلسله سینده «قادین» نامی طاشیان بر داغ وارددر. بوداغک غریب برحالی وار، که داغدن هوالرک تبدلنده آغلار کبی برسس کلور. بوداغ، آلتای تورکلرنده قادین حقنده سویله ن برچوق شاعرانه داستانلره موضوع اولمشدر. بوداستانلرده قادینک صداقتی، محاربه ده مقتول دوشن زوجنه آغلامسی، تا کریدن قیامته قدار آغلامق ایچون داغ ایتمه سی رجاری ترنم اولنور. بوقادین داغی آلتای تورکلرینک قادینلق شرفنه ابداع ایتدکلری برآیده در. تپه لری دائماً قارلرله مستور «قادین» ک سیاه بولوطلر، دومانلر آلتینده قالدیغی کورن، آغلاماسنی ایشیده ن هر آلتایی تورک قادینلرک صداقتی ونهایتسز محبتی اوکنده سجده ایده ر.

عموماً آلتای داستانلرنده قادینلرک موقعی بویوکدر. قهرمانلر قاریسینک یاخود همشیره سینک صداقت وغیرتی سایه سینده اولومدن، فلا کتدن قورتیلور. دستانی قهرمانلرک دینه بیلیر، که هپسی آنه لرینک یاخود همشیره لرینک تربیه ونظارتنده بویورلر. ایلك یول کوسترن حامیلری آنه یاخود همشیره لری اولور. («آلتاین سین سالام» آی موکه، ودیکر دستانی حکایه لر).

قادین، آت ودمیر قهرمانلرینک دائمی یولداشلی و قوت منبع لیدر. آلتای داستانلری حقنده تبعاتده بولونان پروفور قاقانوف بونقطه یه آبروجه دقت ایتمشدر. قاراقرغزلرک «ماناص» داستانلرنده قادینلرک طالع وناموسنک مخافطی اولارق تصویر ایدیلیر. قهرمانلری؛ جدیت وصوغوق قانلیقلرینی غائب ایده رک ناموسسزجه برایش یابه جقلری دقیقه لرده قادین قورتاریر. قادین سوزینه قولاق آصهادینی کون قهرمانک اولومیدر. قادینک صداقتنده وعائله یوواسنه محبتنده هیچ حدود یوقدر. ایل ایچنده قادین ناموسنی لکله یه جک دیدی - قودیلر قادینک موقعی صارصاماز.

قوجاسنك وفاتنده چوق كنج دول قالان قادينلر اوله نمكدن امتناع ايدىورلر.
تورك ياسا وتوره سنه كوره قادين قبيله سنك مالى اولسنة رغماً تكرار اوله نمك ايسته.
مهين قادينلر اجبار ايدله يورلر. بلكه متوفا قوجاسينك حائر اولدينى بوتون حقوقه
وارث اولويورلر.

قازاق - قرغزلرك « قوبلاندى » داستانده كي [۱] قادين بر آلهه، بر حاميدر.
قهرمانك دنيا ده اك بيوك آرقداشلى قادين ايله آتيدر. آتته خطاب ايدىوركن
قادينى حقنده « سنك سه وكيلى آنهك! بزم سه وكيلى آنه مزى » دييور. قوبلاندى
بوتون ظفر و غلبه لرنده، قاديننه و اونك بسله ديكي آتته مديوندر.

باشقرد و قازاق - قرغزلرك « قوزى كورپه چ و بايان » بوئيالرنده (۲) قادين
برملك اوله رق تصوير اولنور. قادينك كوستردىكي فداكارلقلره نظر آ ازلرك
فداكارلقلرى آشاغى قاليور. بعض روايتلرده كوزل بايان سه وديكي ايچون قربان
اولويور. بعض روايتلرده « قوزى كورپه چ » بايان « ك فداكارلىيله مرادينه نائل
اوليور. عموماً شرقى تورك خلقى ادبياتنده قادينك موقعى بويوك و محترمدر. مع مافيه
قادينلق شرف و ناموسنه خيانت ايدىور قادينك جزاسى ده دهشتليدر. چاقين
قيصر اقلر قويروغنده جزالرينى بولويورلر. فقط بويله قادين غايت نادر بولونور.

اوغوز توركلرينك داستانى اولان « دده قورقوت » ده قادين موقعى جالب
دقتدر. بروفيسور بارتولد بو اثر حقنده يازدينى مقاله ده دييوركه :

« بوئياده قادينلرك اجتماعى موقعى يوكسكدر. تعدد زوجاته بر اشرت اولسون
يوقدر. هر بر قهرمانك بر قادينى واردر. « درسه خان » اولادى اولما ديفندن
دولايى قاري سنه چوق داريليور. « بو عيب سنده ميدر ؟ بنده ميدر ؟ » دييور.
ايكنجى قادينله اوله نمك فكرى خاطرينه كليور. . . . قادينلره بوسورتله معامله
وعالى ايدىور آلزم قبا بدوى حيات ره ماليزميله اويمايور. آكلاشيلان بوراده آوروپا،
بالخاصه رومانتيك طربزون سرايى تاثيرى اولما ليدر. » (« آر كه يالوزى شرق شعبه سى

[۱] « قوبلاندى » داستانى حقنده وامبرى « چاغاتاى لهجه سى » نده بحث ايتشدر.

[۲] روس مستشرقلى طرفندن باشقرد « دومو ووزوليه » ي دينة بوپوئيا ۱۸۱۲

سنه ستمده روسجه يه ترجمه ايديله رك نشر اولنمشدر.

یازیلری « جلد ۸ ص ۲۰۸) محترم پروفیسورک صوکسوزلرییه البته اشتراک ایده- میورز . بو « یوکسک ایده آلیم » ی بظربزون سرایلرندن اوزاقده، اوغوزلره نظرآدها ابتدائی، قباحیاتده یاشایان آلتای تورکلری دستان و میتولوژیسنده واضح صورتده کوروپورز . « دده قورقوت » حکایه لرنده قادین ارککلرک یابدقلرینی یاپا بیلیمک اقتدارینه مالکدر . « قان طورالی » نک (ص ۹۱) اوله نمک ایسته دیکی قیز برقه رماندر . « بابا بن یرمدن طورمادن اول طورمش اول ، بن قره قوچ آتمه بنه دن او بنمش اول . بن قانلو کافر ایله وارمادن او وارمش بکاباش کتورمش اول . « دوخه قوچه اوغلی دلی دمرول » حکایه سی یوکسک برشعردر .

عزرائیل ایله مجادله سنده مغلوب اولان دلی دومرول اولمکه محکومدر . دلی دومرول چوق یالواردقدن صوکر تا کری عزرائیل واسطه سیله « بن اونک جاتی آزاد ایتدم . یرینه دیکر برجان ویرسون ! » دیدی . دومرول باباسنه مراجعت ایتدی ، باباسی مال ملکینی بوتون ثروتی فدا ایتدیکی حالده جاتی ویرمدی « جان طاتلیدر ، اوغلوم ! » دیدی . آنه سنه کیتدی . آنه سی ده « جان طاتلیدر ، اوغلوم ! » دیدی . نهایت دومرول امیدینی کسهرک حلالاشمق ایچون قاریسنه کلدی . قاریسی « بن جانمی ویره جکم . عزرائیل بنم جانمی آلسون سنی براقسون ! » دیدی . دومرول راضی اولمادی . نهایت بونلر تا کری یه « جانمزی آلیجه قساک برابر آل ! براقیجه قسه ک برابر براق ! » دییه آغلاشدیلر . تا کری بونلرک محبتلرندن خوشلانندی عزرائیله بونلری براق ! او اختیار بابا ایله آنه نک طاتلی جانلرینی آل ! » دیدی . آذربایجان روایتی اولان « کور اوغلی » دستاننده قادین - نکار خانم - حقیقه برمرحمت آلهه سیدر . کور اوغلی کبی « داغلرده کزه ن ، قیر آتندن بشقه برشی سه و مه یین » برقه رمانک نکار خانم قارشیسنده کی وضعیتی تصویر ایدن صحیفه لرده (مجلس ۷) اشقیاقهرما . نک روحنده طاشیدینی تورک اصالتنک تجلیاتی کوروپورز . ضعیفلر ایله مجادله دن امتناع و تحقیر . جسارت ایدن کروان باشی بی عفو ایتمه سی ، نکار خانمک « سن بنمله برابر بولندیغک زمان تاشاملی بله قادار سیوری سینکی بیله راحتسز ایتمیه جکسک ! » وادیسنده کی آمرینه اطاعت ایتمه سی ، کور اوغلی نک قادین وسفاخته دوشکونلککندن اولمایوب

تورک تورەسنک ، تورک روحنک طلبلرینه اطاعتدن اولدینی واضح بر صورتده کوریلیر . بوروحنک تجلیاتی (مجلس VIII) احمد پاشا کریمهسی « بری زاد » خانمک « شاملی بل » . کتورلدیکی وقت کور اوغلی نک « نکاره خانم » دن اوتاناراق حرمه وارماقدن اجتناب ایتسی ، اونک مساعدهسنی آلمادن دوکون یاپاماسی ده تووهیه حرمتک واضح دلیلدر .

یکی تورک ادبیاتنده تورک قادینک قاراقتر وروحنه (سجه وینلکنه) عائد نه کی تحلیل وتدقیق یاپلمشدر ؟ تورک قادینی ادبیاته نه صورتله انعکاس ایتمشدر ؟ بوسواللره تنقیدی ادبیاتمز نه شکله جواب ویریپور ، بیلمه یورم . رشادنوری بکک « چالی قوشی » ، « اقشام کونشی » نده کی ژولیدهسی ، شکرانی ، « کیزلی آل » ده کی سنیحهسی ، خالده ادیب خانمک قهرمانلری اسکی تورک قادینک هانکی ایجابی وسلبی سجهلرینی طاشیورلر ؟

چلیک کی سرت اسکی تورک یاسا وتورەسی ، برچوق دینلرک وەدیتلرک تأثیرلری ، قادینلر مزک روحنده ، سجهلرنده نه کی ایزلر براقشدر وغربک عصری مدنیقی تأثیرلری نه شکله تجلی ایدیور-بونلر اربابی ایچون شایان ندقیق مسئلهلردر . تورکلرک مدنیت و دین دکیشدیرمهلری بعض مؤرخلرک نقل ایتدکلری کی قوماندا ایله اولمش بتمش واقعهلردن عبارت دکلدیر . خانلرک اراده سنده ایکی یوز بیك چادر خلقتک برکونده اسلامیق قبول ایتمهسی ، برباشبوغ ویا خانک رؤیاسندن صوکرکرا مملکتک بودا دیننه کیرمهسی کی خبرلر تورک یاسا وتورەسنک عسکر وایل تشکیلاتلرنده کی سرت قاعدهلرینی توصیف یولنده سویله ن مبالغه لراولابیلیر . بوکی واقعهلر بویوک مجادله لرک ، محرانلرک سنه لرجه دوامندن صوکرایکی مدنیتک غلبه وظفری ارلارق قبول اولونابیلیر .

دیگر ملتلر کی تورکلرکده ملی روح و ملی وجدانلری واردر . دیکر ملتلرده اولدینی کی تورکلرکده برمدنیت و دیندن دیکرینه کوچدکلری دورده کندی داخللرنده مجادلهلر ، یکدیگرینه مخالف اولان دین و مدنیتلرک یکدیگریه

امتزازجه و آرازنده توافق و آهنگ حصوله قدر، روحی و حسی بحرانلر کچیر - دکلرینه شبهه یوقدر. فقط بوجادله و بحرانلر «یاسا و توره» ده مضبوط ایل تشکیلاتی قاعده لرینه قول اولان تورک ملتنده بارز برشکلده تظاهر ایتمه مش اولاییلر. چین مدنیتک استیلا دوره سنده تورک ایلیک نه کبی فاجعه لی بحرانلر کچیردیکنی بزه اورخون آیده لری سویلیور. اسلام مدنیتی قبول ایتدکلری زمانده ده یالکز قوماندا ایله ایش بیتمش دکلدر. خوارزمشاه محمدایله والده سی «تورکان قادین» آراسنده سس سزدوام ایدن مجادله لک شریعت ایله یاسا مجادله سی اولمادیغنی کیم ادعا ایده ییلیر؟ خوارزمشاه محمدک اسلام مدنیتنه حقیقی معناسیله منسوب خراسان و خوارزم عسکرلرینه «تورکان قادین» ک یارم شامانی قاکلی - قپچاق کوچه لرینه استناد ایتدیکنه دقت ایدیلیرسه هر حالده بوراده شریعت ایله یاسانک، هیچ اولمازسه، غیر شعوری بر صورتده معارضه لرینی کوره ییلیر.

تورک ملتی داخلنده مدنیتلر مجادله سنک فجیع نتیجه لرندن اک بیوک حصه نک قادینلق حسابنه دوشدیکنده شبهه یوقدر.

«یاسا و توره» ایله اسلام مدنیتی مجادله لرینک مرکزنده قربان اولان تاریخی قادین سیالری بیلیور. شاعر اعظم عبدالحق حامد بکک «ایلخان»، «طرخان» «طیفلر کچیدی» و «روحلر» ینه موضوع اولان «بغداد قادین» بوفاجعه لک تاریخی معلوم و مضبوط اولانلرنندیر.

فاجعه، شاعرک تصویر ایتدیکی کبی یالکز رومانلیک بر محبت یا خود مستبد خاقانک کیفی بر آرزوسی مسئله سی دکلدر. تورک یاساسیله قورلمش موغول دولتنک و حاکم عنصر اولان موغول و تورک کتله سنک روحنده شریعت و یاسا مدنیتلری بیوک بحران دوغوردی. ایلخانی دولتی صارصان بوجادله «بغداد قادین» «ساتی بک قادین» «دلشاد قادین» مسئله لری شکلنده تجلی ایتدی.

هلا کو دولتنک اک صوکی خاقانی اولان ابوسعید خانک بوتون تاریخنک مبدأ و خاتمه سی اولان، کندی عائله سینک، وسلدوز قبیله سینک هائله لرینه سبب اولان، هلا کو سلاله سیفی بر ایله کومهرک دیکر ایله جلا بر سلاله سنی میدانه کتوره ن

واقعه تورك قهرمانى نهايت حمام حوليسنده قويون كې كسيلوب سوقاغه براقيلان « بغداد قادين » كيمدر ؟ مسئله « بغداد قادين » ك شخصنده دكل كيمك قىزى اولماسنده در .

بغداد قادين ، الله رضا سىچون مكه ومدينه يوللرىنى تعمير ايدىن ، مقدس طوپراقده مسافر خانه لر ، كروانسرايلر ياپديران ، قوم جوللرندى قويولر قازديران ، مدينه ده جنت البقيع كې مبارك بر يرده كنديسى ايجون قبر حاضرلايان امير چوبان ايله كندى اعدامنه عائد خان يرلىنى صادر اولدقده « بن ياسا وتوره قولى يم . اطاعت لازمدر » ديهن [چوبان نويون] ك قىزى ايدى .

خاقان ابوسعيدك « بغداد قادين » ى ياسا وتوره اساسلرينى استناداً طلب ايتدىكى وقت ، شرعى نكلاهك قدسيتنى تحقير كناهندن قورقان امير چوبان شريعت نامنه توره وياسايه عصيان ايدىن كندى اوغلى روم ديارى واليسى « تيمور طاش » ى آياق واللىنه زنجير اوراراق خاقان حضورينه كتورمش ياسانك اك مدهش مادم لرينك تطييقنى طلب ايتمشدى . بغداد قادين ايشته شو « نويون » لق ايله « امير » لىكى ، « شريعت » ايله « ياسا وتوره » لرى وبونلرك مجادله سندن دوغان تضادلى روحنده طاشيان چوبانك قىزى ايدى .

چوبان وعائله سينك هائله سى ايلخانيلر دولتنك سقوطى تاريخنده استطراد قىيلىندىن برواقعه دكل بوتون وقوعاتك روحى اولان مى حرث بحرانك تجلى ايتدىكى مركز نقطه سيدر . تورك ياسا وتوره سيله اسلام - ايران مدنيتك صوك چارپشمالرى « بغداد قادين » ، « دلشاد قادين » ، « ساتى بيك قادين » واقعه لرى صورتيله « ايلخانيلر » تاريخنه كچدى . « بغداد قادين » فاجعه سنده بزبرنجى سىما اولاراق ارلردن امير چوبانك شريعت ايله ياسا آراسنده صميمى برايمانله ساللانديغى كوردىكمز كې ، قادينلردن ده ابو سعيد خانك والده سى حاجيه قادينى كور يورز . حاجيه قادين برأله شريعت آلاراق علما صنفى ايله ، ديكر أله « ياسا » آلاراق اوپرات وجللايربكلىرى ، سراى باقىشى وشامانلىرى ايله برله شىره ك مملكتكى قاينات يوردى .

ايشىتى بۇ مەيدانلارنىڭ جانلىق نۇقتىسى قەدىمىي ھەققىدە تەلىق ئايدىن شەرىتەت وياسا
مادەلىرى ئايدى .

دېمەك ئىستېورم ، كە پە چوق دىنلەرى ۋە مەدەنىيەتلىرى ئايدىن كېيىن ، بۇ مەدەنىيەت
ۋە دىن مەيدانلىرىنىڭ دائىمىي مەركىزىدە بولغان تۈرك قەدىمىيلىكىنىڭ ھەلۋال رۇھىيەتلىرى غەرب
مەدەنىيەتلىرى قەدىمىيلىكىدىن دىكل دىكەر شەرق مەدەنىيەتلىرىنىڭ قەدىمىيلىكىدىن باشقا ۋە مەيدانلىرى . غەربلاشماش
تۈرك قەدىمىي ، ھەسرەت تەربىيەلىرىنىڭ رەغما ، رۇھنىڭ دىن كۈشەلىرىدە مەلۇقا بۇ
بىكەر جە سەلەك تارىخىنىڭ ئايدىنلىرىنى ئاشىماقچى .

تۈرك مەلىق تارىخىنىڭ غەرب تەبىلات ۋە تەبىلاتى ، كە بۇيۇك مەيدانلىرى مەلۇق
قەدىمىي زامانلاردا تۈرك قەدىمىيلىكى رۇھنىڭ دىن ۋە مەقدەس كۈشەلىرىدە تۈركلىكى مەلۇق
ئەتمەك قۇتقۇ بولماقچى . « تۈرك ئايدى » ، « تۈرك ۋەتىنى » ۋە « تۈرك مەلىق » نى ۋە مەقدەس
قۇت ياراتماقچى .

غەرب مەدەنىيەت كۈچىدە ۋە مەلۇق بۇ دوردا مەلىق ھەرت ۋە مەلىق رۇھنىڭ بۇيۇك
بۇيۇك كېيىن مەلۇق ۋە مەلۇق شەيە بولماقچى . فقط تۈرك قەدىمىيلىكى تۈركلىك مەقدەسلىق قەلەم
مەقدەس مەيدانلىرىدە مەلۇق ئايدە بىلەن جەنە شەلىق تارىخىنى كەلەلەر .